

Žemių ribų ženklėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI amžiuje*

Tomas ČELKIS

Straipsnio objektas – privačių žemių valdų ribų žymėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) XV–XVI a. Tyrimas grindžiamas istorinių šaltinių duomenimis ir jų analize. Nagrinėjamos žemių ribų atsiradimo priežastys, jų žymėjimo ištakos ir tolesnė raida. Aptariamas valdų atribojimuose detalizuotas riboženklių naudojimas, ribų žymėjimo sampratos ir tradicijos pastovumas bei kaita.

Prasminiai žodžiai: LDK, žemėvalda, riba, ženklas, ribonė.

ĮVADAS

Straipsnio objektas – XV–XVI a. privačių žemių valdų ribų žymėjimo samprata LDK. Aiškinamasi, kokios buvo valdų atribojimo priežastys, kas skatino kurti žemių ir vandens telkinių ribas. Siekiama atskleisti, koks buvo ankstyviausių žemės valdų ribų žymėjimas ir kaip jis kito. Remiamasi XV–XVI a. medžiaga, nes būtent šiuo laikotarpiu LDK vyko dideli socialiniai ir administraciniai pokyčiai. Ilgą laiką žemės valdymas buvo grindžiamas tradiciškai susiklosčiusiomis „taisyklėmis“, tačiau valstybės stiprėjimo ir brandos amžiais daugelis jų keitėsi kartu su valstybės vidinės organizacijos ir teisės struktūros kaita. To meto žemėvaldos procesus geriausiai atskleidžia XV–XVI a. dokumentai: žemių suteikčių aktai – Vytauto laikų donacijos¹ arba Lietuvos Metrikos² teismų bylų duomenys. Iš jų matyti žemėvaldos nuosavybės atribojimo priežastys ir tikslai, ribų žymėjimo būdai. Teisinių ribų pobūdį ir statusą fiksuoja Lietuvos Statutai³. Šie šaltiniai padeda suvokti normatyvinę ribų prasmę. Tyrimui praverčia ir retrospektyviai naudojama kiek vėlesnė XVII–XVIII a. ikonografinė medžiaga – trys žemių ribų planai⁴. Nors tai vėlesni šaltiniai, bet kiti tyrimai rodo, kad XVI a. susiformavusi ribų ženklėjimo sistema mažai kito, išskyrus išimtinus atvejus⁵. Todėl galime remtis ir jais.

Šia tema domėtasi ir anksčiau. Dar 1899 m. Ivanas Lappo paskelbė studiją apie XVI a. pabaigos – XVII a.

pakamario teismo, daugiausia nagrinėjusio žemių ribų pažeidimų bylas, susiformavimą ir veiklą LDK⁶. Joje autorius aptarė ir kai kurias ribų ženklėjimo ypatybes, išskyrė teismų pareigūnus – ženklintojus ir matininkus. Vėliau istorikas Witoldas Kamienieckis, nagrinėdamas LDK privačios žemėvaldos raidos klausimus, palietė ir žemių ribų žymėjimo temą⁷. XVI a. viduryje kilusį ginčą tarp Lenkijos karalienės Bonos ir Jono Radvilos dėl Bielsko dykrų ribų yra aptaręs Janas Jakubowski⁸. Tačiau šis straipsnis tėra atidesnė vieno iš epizodų analizė. Kur kas vėliau Edvardas Gudavičius, tirdamas žymenis ir ženklus Lietuvoje, bendrais bruožais aptarė ir žemių ribų ženklėjimą⁹. Šia tema yra rašęs ir šio straipsnio autorius¹⁰, sistemaiškai tyręs privačių valdų ribų žymėjimą, teisinius – procedūrinius ribų žymėjimo akcentus. Šį kartą dėmesio centre – žemėvaldos ribų atsiradimas, ženklėjimo sistemos susiklostymas ir jos transformacijos detalės. Siekiama dviejų tikslų: a) išaiškinti XV–XVI a. žemių ribų atsiradimo priežastis; b) aptarti valdų ribų ženklėjimo sistemos raidą, teritorijų skaidymo sampratos formavimąsi.

Valdų ribų atsiradimo priežastys

Žemėvaldoje teritorijų skaidymą į erdvinis vietus labiausiai skatino nuosavybės samprata. Deja, neturint išsamių LDK žemės nuosavybės teisės tyrimų, sunku detalčiau aptarti individualios žemėvaldos formas. Todėl tenka apibendrintai išskirti privačios žemės nuosavybės kategoriją, kuriai priskirtinos laisvųjų ir nelaisvųjų valstiečių, bajorijos ir diduomenės žemės valdos¹¹.

* Tyrimas atliktas podoktorantūros stažuotės metais. Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotėjų įgyvendinimas Lietuvoje“.

Valdų ribos liudijo, jog žemė yra privati nuosavybė, dėl kurios yra susitarę „kaimyninių“ žemių savininkai. Tokios individualios valdos sudarė lokalias gyvenvietes. Be privačių žemių, XV–XVI a. gyvenvietėms priklausydavo ir aplink jas buvusios bendro naudojimo žemės – *almendos*, t. y. miškai, ežerai, pelkės, medžioklės plotai ir kitos bendrosios naudmenos. Jos buvo bendra *kaimo*, *lauko* ar *valsčiaus* gyventojų nuosavybė¹². Todėl ribomis buvo apibrėžtos ne tik privačios nuosavybės, bet ir bendro naudojimo žemės. Tai liudija XVI a. teismų bylų medžiaga, kai kaimo gyventojai rinkdavosi į kuopos (bendruomenės) teismus nustatyti tokių bendro naudojimo žemių ribas¹³. Juos siejo bendras interesas, nes šios ribos saugojo vietos bendruomenės žemes nuo kitų bendruomenių pretenzijų arba bajorų ketinimų jas užimti.

Ribos skyrė ne tik privačias valdas, bet ir privačią žemėvaldą nuo tiesiogiai valstybės valdovui priklausančių žemių. Viduramžiais valdovai valstybes laikydavo savo nuosavybe¹⁴. E. Gudavičius išskiria LDK aukščiausios žemės nuosavybės – *didžiojo alodo* – sampratos atsiradimą, kai valdovas tampa aukščiausiu žemės savininku¹⁵. Monarcho teisė į valstybės teritoriją buvo išreikšta jau kunigaikščio Gedimino laikais. Laiškuose Europos miestams valdovas kvietė atvykėlius ir žadėjo juos aprūpinti žeme: *kiekvienam pagal jo rangą – norime žemę padalyti [...] kurie norėtų atvykti kaip žemdirbiai, dešimt metų tedirba mūsų žemę be mokesčio*¹⁶. Vadinas, jis disponavo tam tikru žemės fondu. Ši valdovo žemės teisė pirmiausia skleidėsi „niekieno žemėse“ – negyvenamose dykrose. Jose įtvirtinti valdžią buvo lengviausia, nes kolonizuotas teritorijas valdė ne tik valstiečiai, bet ir didikai, su kuriais reikėjo derintis. Neatsitiktinai XVI a. dokumentuose įvairios LDK girios vadinamos „karališkomis“ arba „valdovo miškais“¹⁷. Ilgainiui ši monarcho žemės regalija apėmė gyvenamas ir negyvenamas teritorijas¹⁸. Pasak Artūro Dubonio, dėl šios aplinkybės klostėsi normos, kaip disponuoti žemėvalda ne tik giminėje, bet ir valstybės lygmeniu¹⁹. Gyventojams buvo draudžiama savavališkai skverbtis į dykras ir jas kolonizuoti be valdovo leidimo. Todėl žemių ribos, kurios juridškai saugojo monarcho žemėvaldos teisę, buvo ypač svarbios. Šis teritorijų skaidymo reguliavimas prisidėjo ir prie vėlesnės LDK administracinės sistemos susiklostymo (1564–1566 m.).

Žemių ribų atsiradimas buvo nulemtas poreikio įtvirtinti žemėvaldos apsaugą. Žemės valdų savininkai nebuvo tolygiai jas įsisavinę, dalis žemių būdavo

intensyviai dirbamos, o dalis – apaugusi mišku, buvo ir pelkėtų medžiokių plotų (pvz., bebrynai). Todėl ribų žymėjimo detalumas priklausė nuo to, ar žemė ribojosi su kito savininko valdomis ir kaip intensyviai naudotasi jos paribiais.

RIBŲ ŽENKLINIMAS IR ŽENKLAI

Įvairiakalbiuose istorijos šaltiniuose sutinkama „ribos“ sąvoka (lotynų k. *granicea*, *finis*; rusėnų k. *граница*, *рубеж*, *межа*; lenkų k. *granica*, *miedza*)²⁰. Ji gretintina su šiandienine Lietuvių kalbos žodyno teikiama žodžio reikšme: riba – tai žemes skirianti „linija“ arba valdas atribojanti įsispraudusi teritorija²¹. Tačiau XV–XVI a. LDK šaltiniuose ši „linijinių“ ribų samprata nebuvo savaime suvokiamas reiškinys.

Pirmos ribos – geografiniai objektai

Valdų ženklavimo detalumas priklausė nuo gyventojų tankumo ir gyvenviečių plėtros. Henryko Łowmiańskio duomenimis, XIII–XIV a. Lietuvoje gyventojų tankumas buvo apie 3 žmonės 1 km², o genčių gyventojai palaikė minimalius ryšius²². XVI a. keliautojų akimis, LDK teritorija tebeatrodė retai apgyvendinta ir itin miškinga²³. Todėl plačios girios, pelkės, ežerai, upės ir buvo pirmosios gamtinės ribos, kurios supo negausias gyvenvietes, pasklidusias tarsi salas²⁴. Gyvenviečių arimų ir pievų pakraščius žymėdavo pamiškės arba neįžengiamos pelkės. XVI a. šaltiniuose sutinkamas specialus terminas „sala“ – *оцпов*²⁵. Taip vadinta nedidelė šienaujama pievelė ar laukas be gyventojų, apsuptas miško ir pelkių, kurį savo reikmėms naudojo netolimos gyvenvietės žmonės. Metai iš metų kertant miškus, plėtėsi dirbami laukai, keitėsi ir įsisavintų žemių ribos. Rašytiniuose šaltiniuose minimi ir su senąją baltų pasaulėžiūra susiję šventi miškai, laukai ar ežerai, kurie buvo neliečiami ir stūksodavo kaip natūrali žemių riba²⁶. Istorikas Reinhardas Wenskus teigia, kad Prūsijoje šventais laikytų miškų ir laukų išskyrimą iš dalies lėmė poreikis ženklinti genčių ribas²⁷. Vis dėlto šios masyvios gamtinės ribos tiko tik retai gyvenamoms žemėms, jos tik iš dalies ženklino žemėvaldos ribas. Vytauto laikais žemę pradėta dalyti pavaldiniams už karo tarnybą. Dokumentuose liudijama, kad padovanojus valdą dykroje, būdavo nurodomi ir geografiniai objektai, prie kurių ji yra. Pavyzdžiui, didikui Kęsgailai buvo suteikta valda: *na puszczą w Gorzdach nad rzeką Namin na granicy Nemeckiej*²⁸ (*Gargždų dykroje, prie*

Minijos upės, šalia vokiečių sienos – versta autoriaus) arba Elenai Kęsgailienei valda Kražiuose: нуца подле реку Онусы²⁹(dykra prie Opusus upės). Menkai apgyvendintose teritorijose stambaus geografinio objekto, prie kurio plytėjo valda, nurodymas buvo pakankamas orientyras, leidęs nusakyti jos lokalizaciją. Kitokio ribų žymėjimo nereikėjo.

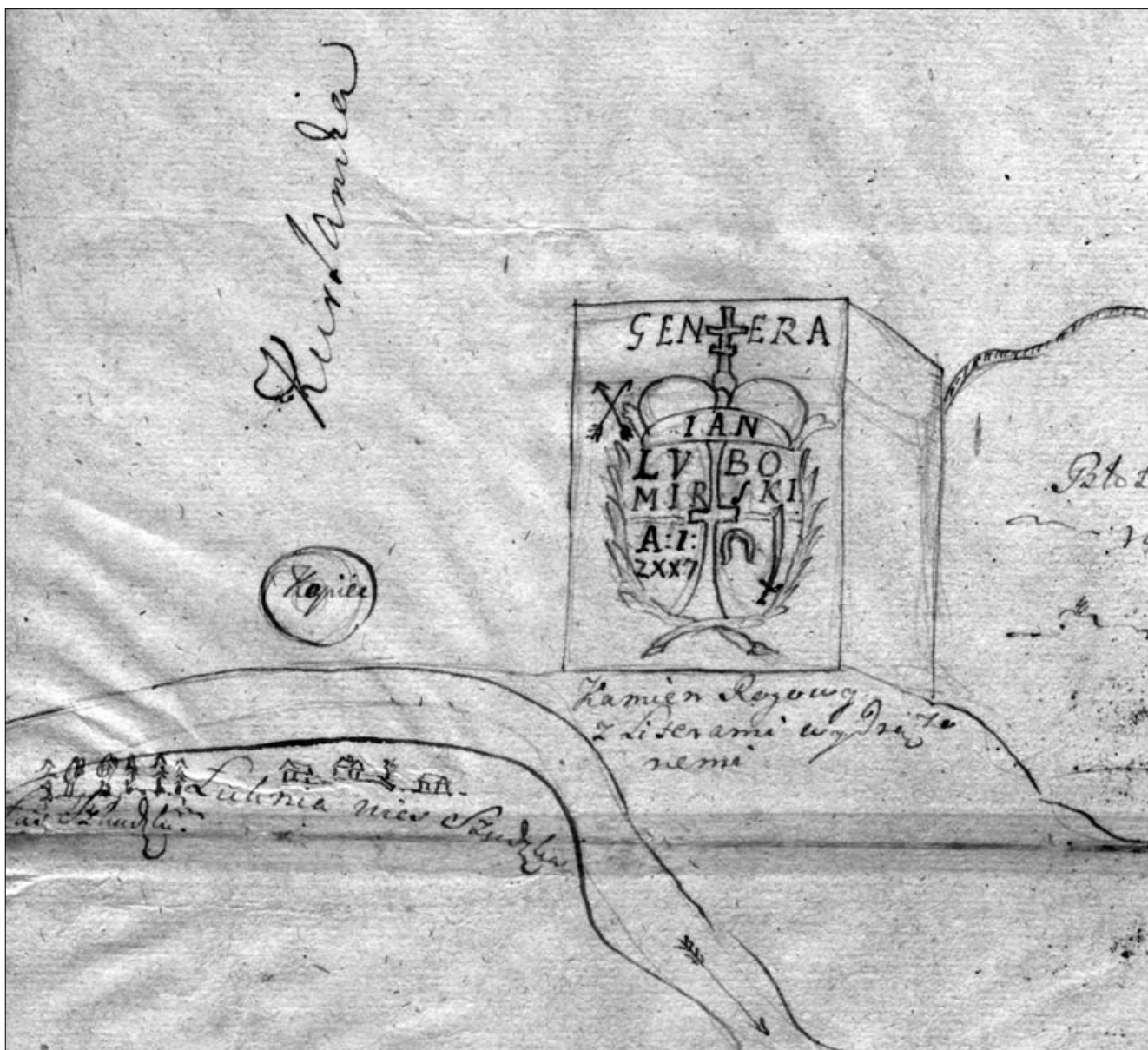
Tikslingai sukurti ribų ženklai

Detaliausiai ribos žymėtos intensyviai naudotose kaimyninėse valdose, nes įdirbtos ir pajamas teikiančios žemės buvo itin vertingos. Joms žymėti naudoti dirbtiniai ir gamtiniai riboženkliai, kuriuos būtų sunku pakeisti, sunaikinti ar perkelti. Vienas ženklinimo būdų buvo susijęs su gyvenimo praktika. Archeologai kadaise buvusių dirbamų laukų ar pievų pakraščiuose atranda sukrautas akmenų krūsnis, kurios susidarydavo tiesiog renkant akmenis iš dirbamų žemių³⁰. Tikslingai sukurtos ribos buvo vadinamos „ežiomis“ – tai išilgai suartos ar sukastos vagos. Tokie ribų ženklai naudoti „smulkiojoje“ žemėvaldoje, pvz., atskiriant arimus ar pievas. Reikia pritarti E. Gudavičiaus nuomonei, jog ežios buvo vieni seniausių riboženklių³¹. Jos dažnai minimos XVI a. LDK teismų bylų medžiagoje, kur skundžiamasi dėl jų perarimo arba teisėjai liepia ežias suarti iš naujo³². Didžiausių „stambiosios“ žemėvaldos plotų, aprėpusių pievas, miškus, pelkes, riboženkliai daugeliu atveju tebebuvo stambūs geografiniai objektai – upių vagos ar pelkių pakraščiai, dirbtiniai ženklai plačiau taikyti intensyviau naudojamose žemėse, ypač prie kaimyninių valdų. Antai 1384 m. Vytauto suteiktyje Trakuose minimos ribos, kurias žymėjo akmenys: *až do velikoje dorogi, gdež i kamen na gore kazali esmo pered soboju položit a drugi kamen za ozerom protiv togo kamenja položen maet igumen po tuju granicu³³ (iki didžiojo kelio, kur ir akmuo ant kalno turi būti padėtas, o kitą akmenį už ežero priešais [ankstesnį] akmenį turi igumenas padėti pagal tą ribą)*. Vėlesniame 1416 m. dokumente kalbama apie valdovo suteiktą Drohičine, nurodant, jog valda turi būti tose ribose, kurios nustatytos anksčiau ir pažymėtos dirbtiniais riboženkliais (lot. *gadubus*)³⁴. Panaši ribų samprata atsispindi ir valdovo Švitrigailos privilegijoje, kuria jis Jonui Mušatai davė valdyti kaimą Lucko pavietai. Jo ribos nuskaitytos taip: *земля одышла от Склиня къ Блудову у десетину, и на то есмо опять привернули Склиня по Высокую могилу, едучы к Пустомыту, а дуброва вся с нашыми ловы по Горуховскую дорогу, а старое ставище велели*

были есмо зоставити пану Данку Мукосеевичу – и т.т.³⁵ (žemės dešimtinė atiteko nuo Sklinjos iki Bludovo, o nuo ten vėl iki Sklinjos ir pagal Aukštąjį kapą, važiuojant link Pustomyту, o ažuolynas su mūsų medžioklės plotais prie Goruchovo kelio ir senoji užtvanka turi likti ponui Dankui Mukosevičiui). Dalis šių ribų yra abstrakčios, išvardyti pagrindiniai geografiniai objektai, bet minimas kelias ir kaimyninės valdos liudija, jog dovanota valda buvo sąlygiškai tankiai apgyvendintoje teritorijoje.

Žemių ribų sampratą ir ženklinimo kaitą veikė XVI a. LDK įsibėgėjusi vidinė kolonizacija. Naujai apgyvendintose teritorijose ribos tapo būtina žemės nuosavybės apsaugos priemone. Vis dėlto dalis žemių buvo miškai, todėl ribas žymėdavo tiek geografiniai objektai, tiek ir specialiai sukuriami ženklai. 1518 m. valdovo privilegija Fedkai Bagdonavičiui Chrebtavičiui užrašyto Leipalingio dvaro ribos buvo tokios: *уверхъ Перстуну речъки и от речъки по середине того болота, с которого болота встала Медведица речъка, и по тому болоту до Гринка Ходкевича границы и до дороги великое, што идет отъ Городна к реце Кмите, а с тое дороги просто в Сторожину болотечъко, мимо Раневъ колодез, а отъ Сторожина болотечъка в Перстуну жъ речъку, а по тои речъце Перстуну до того же дворца³⁶. (aukštyn pagal Perstunės upelį ir nuo upelio per pelkės vidurį, iš kurios išteka upelis Medvedica (Meškutė?), ir per tą pelkę iki Grinkos Chodkevičiaus [žemių] ribų ir iki didžiojo kelio, kuris eina iš Gardino iki Kmitos upės, o nuo to kelio tiesiai link Storožino balos, pro Raneco šulinį, o nuo Storožino balos link Perstunės upelio, ir palei tą Perstunės upelį iki to paties dvaro)*. Riboms žymėti vis dar dažnai pasitelkiami geografiniai objektai. 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute yra net straipsnis, kuriame teigiama, kad, jei ribą žyminti upė pakeistų savo vagą ir tokiu būdu žemės savininkas patirtų žalą, riba turi būti atstatyta pagal senąją upės krantą³⁷.

Tankiau kolonizuotose teritorijose, kur nebuvo daug laisvos žemės, klostėsi besiribojančių „kaimyninių“ žemių ribų samprata. Pavyzdžiui, 1538 m. dokumente įterptas 1513 m. Vladimiro seniūno raštas, kuriame minimos Svinuchų dvaro ribos: *отъ Кримеша з долины, где граница вышла дорогою Володимерскою по старые поля Вяловицькие, а по Цевелицькие поля, а потомъ по Заечицькие и Волковицькие поля, далеи тамъ пошел в Овьские старые поля³⁸. (nuo Krimešo per slėnį, kur riba driekiasi per Volodimersko kelią pagal senuosius Vialovickio laukus, ir pagal Cevalisko laukus, o toliau*

3 iliustracija. (VUB. RS, F.23-9) 1768 m. Kuršo ir LDK pasienyje, netoli Skuodo pažymėtų bajorų Liubomirskių valdų ribų plano fragmentas, vaizduojamas akmeninis riboženklis su iškalta heraldine simbolika.

drevėmis, šimtamečiai ažuolai, nudžiuvę, žaibo trenkti medžiai ir kt.), juose iškapojami ženklai, dažniausiai kryžiai⁴⁵. Jie labai tiko miškų ir dykrų atribojimui, kur kitoks ženklimas buvo sunkiai įmanomas. Tačiau šaltiniuose kartais specialiai pabrėžiama, jog medis žymėjęs būtent lauko ribą, pvz., *Sosna Rubeznica – Riboženklis-pušis* (žr. 2 iliustraciją)⁴⁶. Galima prielaida, jog kartais valdų savininkai ir tikslingai galulaukėse pasodindavo medelį.

Rečiau pasitaiko akmenys – riboženkliai su iškaltais žymenimis: *a иные границы вказали вь камни выбитые* (1497 m.)⁴⁷ (*o kitas ribas rodė akmenyse iškapoti [ženklai]*). Tokie ženklai tiko šlapiose vietose: pel-

kėse arba upėse. Ribų ženklinimui naudotos ir akmenų krūsnys: *оказали намъ гурбу камня заматаного вь пече* (1542 m.)⁴⁸. (*parodė tums upėje sumestą akmenų krūsnį*). 1585 m. Sudilovo žemės Polocko paviete ribas žymėjo *копецъ камень*⁴⁹ (*akmeninis kapčius*). 1594 m. Sudervės dvaro žemių ribų aprašyme minima: *до камня, на болоте лежащего (iki akmens, gulincio pelkėje)*. (žr. 3 iliustraciją)⁵⁰. Kartais šlapiose vietose būdavo supilami ir žemių kauburiai⁵¹, kitais atvejais ribas žymėdavo specialiai sukalti stulpai⁵².

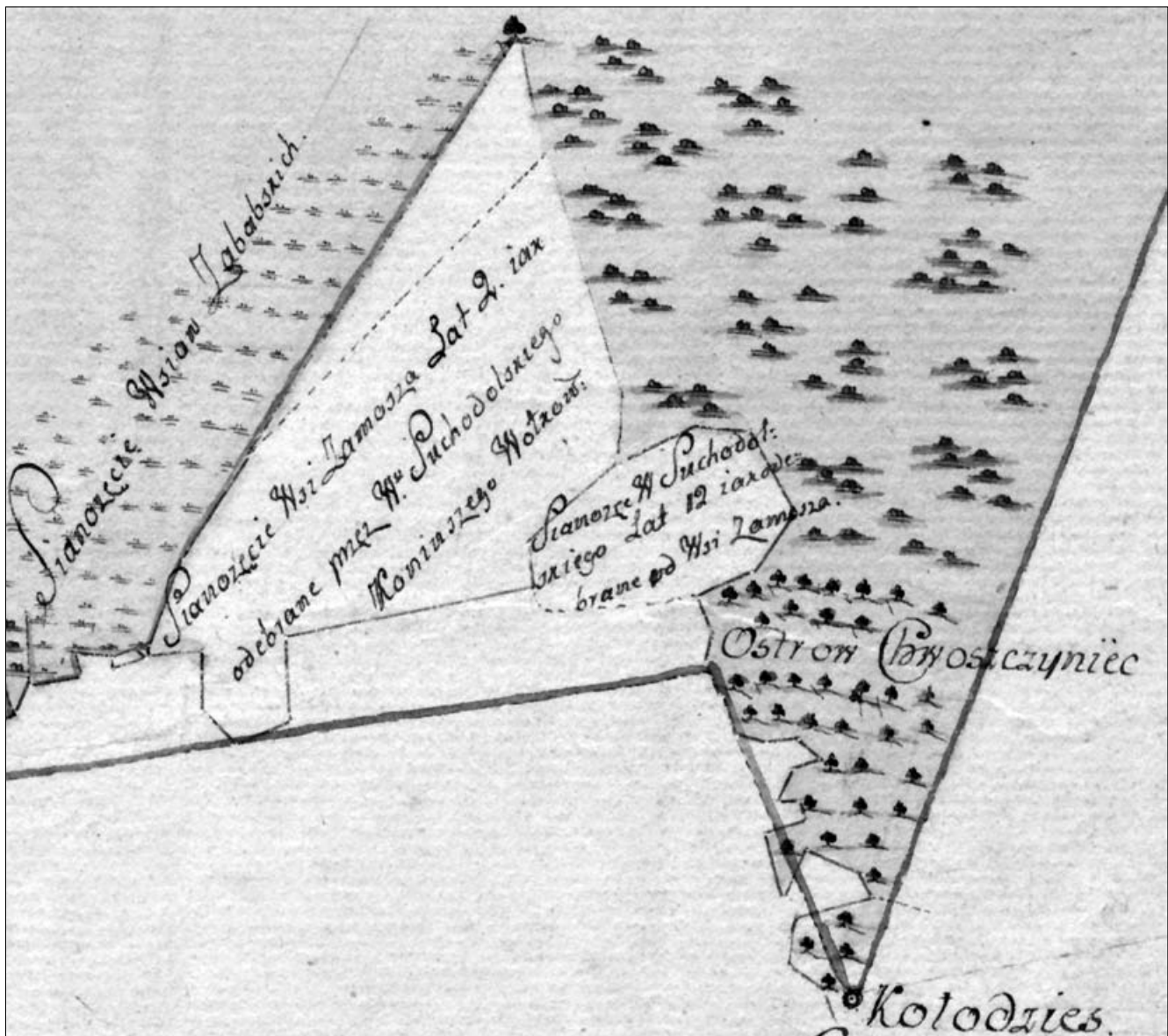
Kalbant apie žemių valdų ribų žymėjimą dera pridurti, kad ribomis būdavo įskliaudžiamos ne tik žemė, bet ir vandens telkiniai. Nors šaltiniuose tokių pavyz-

džių nedaug, kai kurių duomenų yra. 1586 m. Bresto pakamario teisme spręsta LDK pasienio Orechovo kaimo ir Lenkijos Šacko kaimo (Palenkė) atribojimo byla. Kaimų ribos sutapo su valstybių siena, dėl to šis procesas sulaukė išskirtinio dėmesio. Žymėdami ribą sausumoje, derybininkai priėjo Orechovo ežerą, ir vietos gyventojai liudydami rodė teisėjams ribą, kuri driekėsi per ežerą, teigdami, kad kadaise, žymint šias ribas, vandenyje jie negalėjo padaryti specialių riboženklių, dėl to ir dabar teisėjams negali jų parodyti, tik žodžiais šią riboną paliudyti⁵³. Galima numanyti, kad ežerų plotai paprastai būdavo „matuojami iš akies“ – nuo ženklo viename krante iki kito kranto, tačiau jei ežere pasitaikydavo sala, riboženklį pastatydavo joje⁵⁴.

Ribų žymėjimo pokyčiai

Didelė naujovė buvo XVI a. pirmojoje pusėje pradėti naudoti matai, skirti plotui ir atstumams tarp ženklų matuoti. Dažniausiai atstumai būdavo matuojami myliomis⁵⁵. 1523 m. Legutų dvaro žemių ribos buvo išmatuotos varstais⁵⁶. Naudoti ir kiti, kaip antai „strėlės šūvio“ matas⁵⁷. Tuo tarpu 1542 m. nurodant ribas Zelvės žemėse, jų plotas išmatuotas „lunkais“ (лыкь)⁵⁸. Sąvoka „lunkas“ galėjo reikšti ir iš medžių plaušų nuvytą virvę, naudotą žemėms matuoti⁵⁹. Bene labiausiai paplitę ploto vienetai buvo statinė, žagrė, margas ir valakas⁶⁰. Žemių matavimai formavo valdų kaip geometrinės erdvės sampratą atsiradimą. Erdvės

4 iliustracija. (VUB. RS, F.23-67) XVIII a. padaryta 1559 m. Zababies dvaro pievų plano kopija, jo fragmentas vaizduoja geometrines žemių valdų ribas ir jų žymėjimą.

suvokimas itin smarkiai keitėsi po Valakų reformos, kai žemę imta dalyti teritoriniais ploto vienetais⁶¹. Antai 1557 m. Valakų reformos nuostatose išskirti matininkai, kurie ir turėjo tai padaryti⁶². Matavimas palaipsniui keitė ir ribų sampratą. Tai jau buvo planinis teritorijų skaidymas, grindžiamas racionalizuota žemės administravimo samprata. Apibūdinant valdų plotą, šaltiniuose atsiranda „kampo“ sąvoka (*до угла*)⁶³. 1584 m. valdovas suteikė dvidešimt valakų žemės Jokūbui Gromackiui Novodvorsko apylinkėse, šios valdos plotas buvo daugiau mažiau apibrėžtas išmatuotų atkarpų ribomis⁶⁴. Ankstesniam žemių ribojimui buvo būdingos numanomos, kaip dažnai nurodoma, „nuo seno“ susiklosčiusios ribos, kurios būdavo itin vingiuotos ir „iškarpytos“⁶⁵, o pradėjus naudoti matus, jos buvo „tiesinamos“. Plintant rašto kultūrai, didėjo rašytinių dokumentų vertė, teismuose jie turėjo juridinę valdų apsaugos galią. Tad žemių savininkai siekdavo turėti ne tik valdų aprašus, bet ir jų brėžinius⁶⁶. Rengiant tokius aprašus, reikėjo kuo tiksliau apibūdinti jų riboženklius. Nebepakako pasakyti, kad žemių ribos driekiasi iki upelio ar miško, nes kertant miškus natūriniai riboženkliai keisdavosi, o sukurti dirbtiniai ženklai neretai būdavo klastojami. Todėl dokumentuose aprašytų ribų nusakymas skaičiais ir matais leido lengviau atstatyti „tiesą“, kontroliuoti žemėvaldos procesus, o svarbiausia – apsaugoti nuosavybę (žr. 4 iliustraciją). Rūpintis kuo aiškiau išskirti savo valdą iš kitų. Tai rodo gana tvirtą gyventojų ryšį su valdoma žeme.

Istoriografijoje išsakyta nuomonė, jog naują žemės įsisavinimo ir panaudojimo lygį atskleidžia ribų aprašuose minimi keliai, kai kolonizuotose teritorijose kelių tinklas pasiekia tokį tankumą, kad jie pradeda atitikti valdų ribas⁶⁷. Antai 1571 m. Asanovo dvaro Ašmenos pavieto ribų aprašas pasižymi tuo, jog jame minima itin daug kelių⁶⁸, kaip ir 1594 m. Sudervės dvaro ribų apraše⁶⁹. Keliai tapdavo valdas atriojančiomis „linijomis“, kuriomis iki tol galėdavo būti tik upių vagos. Esminis skirtumas yra tas, kad keliai buvo akivaizdūs žmogaus kūriniai.

Tikslesnis ir sudėtingesnis ribų ženklinimas liudija augančią žemės vertę, to meto visuomenei ji buvo didžiulis turtas. Šią sampratą gyvai iliustruoja ribų nustatymo procedūros, kurių metu kildavo didžiausi ginčai dėl menkiausių plotelių. 1523 m. nustatant valdovo suteiktų žemių ribas Perlamo dykroje, ribonėje dalyvavę liudytojai buvo taip įsikarščiavę, jog kiekvienas jų dėstė savo argumentus, o kai jų pritrūkdavo – mėtydavo kepures⁷⁰. Pasitaikydavo, jog ribonėse šalys

pateikdavo melagingus parodymus, kad ribą nustatytu savo naudai⁷¹. Su valstiečiais besibylinėjantys bajorai mėgindavo savo autoritetu paveikti teismų sprendimus. Išskirtinis atvejis nagrinėtas 1596 m. Naugarduko pilies teisme. Vilniaus seminarijos vadovai – Vilniaus vyskupijos administratorius Benediktas Vaina ir kunigas Tomašas Kozlovskis – kaltino Aleksandro Chodkevičiaus tarnus, o labiausiai Joną Gatiskį, kad šie, grasindami šaunamaisiais ginklais ir durklais, sutrukdė valdovo komisarams žymėti ribas Kolpenicos dvare⁷². Ribų žymėjimo procedūros atskleidžia, jog to meto žmogui žemės nuosavybė buvo didžiulis turtas, kurį siekta kuo geriau apsaugoti.

„Senos“ ribos – „teisingos“ ribos

Minėti ginčai ribonės metu įsiplieskdavo ieškant „teisingų ribų“. Ši „teisingumo“ samprata siejosi su to meto žemės įsisavinimo procesu. Žemvaldžiai, pirmiausia žemdirbiai, gyveno gana sėslų gyvenimą. Todėl neretai žemės valdos plotas būdavo susiformavęs per ilgą laiką, dirbant žemę, kertant miškus ir įsisavinant dykrų plotus, žemę paveldint ir panašiai. Todėl žemėvaldoje buvo pabrėžiama užimtos žemės savininko pirmumo teisė – kas pirmas užimdavo ir pradėdavo valdyti tam tikrą žemės plotą, tas ir likdavo „tikruoju“ jos savininku. Šį reiškinį Artūras Dubonis vadina „pirmos rankos teise“⁷³. Pasitaikydavo atvejų, kai XVI a. viduryje žymint ribas atsirasdavo liudininkų, kurie teigdavo, kad riba nustatyta dar Vytauto laikais, ir jie visa tai patys matė ir atsimenta⁷⁴. Apie šią taisyklę užsimenama Lietuvos Statutuose, čia sakoma, jog žemių valdų riba atsiranda tada, kai „kirviai susiduria“⁷⁵. Vadinasi, kolonistai, įsisavindami dykrų žemes, plečia savo valdas iki pasiekia kitų gyventojų jau užimtas žemes. Todėl, nustatant ribas, ypač daug dėmesio skirta „senų ribų“ paieškai, kurios asocijavosi su žemės užėmimu „pirmos rankos teise“. Kiekviena pusė siekdavo įrodyti savo pirmumą ir pabrėžti, kaip „seniai“ valdo tą žemę, o jos plotą liudija „senosios ribos“. Todėl ypač svarbūs buvo į ribones kviečiami „seni dori žmonės“ – paprotinės teisės atstovai, kurie turėdavo nurodyti kuo senesnių laikų ribas – kokias tik pajėgė atminti. Todėl „senovė“ buvo argumentas, įtvirtinantis „teisingumą“. 1529 m. Bielsko paviete atriojant Topčikalų, Košelių ir Vervečkų dvarus, plačiai naudoti dirbtiniai ženklai bei įtvirtintos „senosios“ ribos (*по старым гранем*)⁷⁶. Žymint vieną atkarpą, buvo patvirtinti 47 „seni“ ženklai medžiuose, padaryti

42 nauji ženklai bei sukasta 13 žemių kauburių⁷⁷. Tas pats padaryta ženklinant ir kitą ruožą⁷⁸. Tokiais atvejais veikė ir „senoji“, ir „naujoji“ teritorijų padalijimo samprata. „Senųjų“ ribų ženklimas papildomais riboženkliais rodė ir gyvenamos teritorijos struktūros kaitą, ir erdvinį jos tolydumą. 1522 m. nustatant ribas Markove, minimas „Vytauto kelias“ (*дорогою Витовътовою*), nuo kurio ji ir pradėta žymėti⁷⁹. 1523 m. žymint dykrų ribas Merkinės valsčiuje prie Leipalingio dvaro, minimas jotvingių kunigaikščio „Skomanto kelias“ (*но Скумонтову дорогу*)⁸⁰. O 1557 m. valdovas suteikė Radvilai keturis kaimus Šiaulių pavietae prie Šiaulių – Jonišio kelio. Minimos ir jų ribos. Įdomu, jog vieno kaimo pavadinimas buvo „Vytautava“ (*Витолтево, Витолтово*)⁸¹, vadinasi, dalis gyvenamų teritorijų ribų buvo gana pastovios, išskyrus dykrų kolonizavimo kryptis. Todėl atnaujinant arba nustatant naujas žemių ribas buvo atsižvelgiama ir į egzistavusią teritorinę tradiciją – „senovę“.

IŠVADOS

1. XV–XVI a. LDK žemėvaldoje teritorijų skaidymą į erdvinis vienetus skatino nuosavybės samprata. Nustatytos ribos liudijo nuosavybės teisę į žemes, dėl kurių susitardavo kaimynai. Individualios valdos sudarė gyvenvietės teritorinę visumą, į kurią pateko ir gyventojų bendro naudojimo žemės – *almen-dos* (miškai, ežerai, pelkės), kurios taip pat žymėtos ribomis, kad į jas nesikėsintų kitų gyvenviečių žmonės. Ribos atribodavo ne tik individualias valdas, jos skyrė ir privačią žemėvaldą nuo tiesioginėje valdovo galioje buvusių „niekieno žemių“ – dykrų, o ilgainiui ir nuo monarchui priklausiusių kolonizuotų žemių.

2. Pirmas ribas atitiko miškų masyvai, pelkės, ežerai, upės ir kiti geografiniai objektai, supę gyvenvietes ir žmonių naudojamas valdas. Tuo tarpu intensyviai gyventojų naudotos žemės, buvusios glaudžioje kaimynystėje, ženklintos specialiai dirbtiniais ženklais. Seniausios buvo „ežios“ – suartos vagos, sukastos žemių ežios. Kitais atvejais ribas žymėdavo iš laukų ir pievų surinkti ir galulaukėse sukrauti akmenys arba jų krūsnys.

3. Apie pirmas valdų ribas sužinoma iš Vytauto laikų žemių donacijų. Dokumentuose minimų žemių valdų lokalizaciją nurodo tam tikri geografiniai objektai – upė ar giria, prie kurių plyti valda. Menkai apgyvendintose teritorijose neįsisavintos žemės buvo pakankamai, todėl specialiai ženklinti žemių

ribas nebuvo poreikio. Stambus geografinis objektas, prie kurio plytėjo valda, buvo kaip orientyras, leidęs nusakyti jos lokalizaciją. Tikslus atribojimas buvo aktualus tankiai gyvenamose teritorijose, atskiriant „vertingesnes“ žemių nuosavybes.

4. Didžiausi buvo „stambiosios“ žemėvaldos plotai, aprėpę pievas, miškus, pelkes, ypač XVI a., LDK įsibėgėjus vidinei kolonizacijai. Jų riboženkliais dažniausiai taip pat buvo stambūs geografiniai objektai (upių vagos, pelkių pakraščiai, miškai). Intensyviau naudotų žemių riboms žymėti pasitelkti dirbtiniai ženklai: medžiai su iškapotais ženklais (kryžiais), dreviniai medžiai – su bičių drevėmis, šimtamečiai ažuolai, nudžiuvę, žaibo trenkti ir kt.; kapčiai – sukasti žemių kauburiai; iškaltais ženklais ženklinti akmenys, akmenų krūsnys, kurie labiau tiko ribas žymint šlapiose vietose.

5. Didelė ribų žymėjimo naujovė buvo XVI a. pirmojoje pusėje pradėti naudoti matai, skirti atstumams tarp ženklų ir plotui matuoti. Dažniausiai atstumai matuoti myliomis, rečiau – varstais ar „strėlės šūvio“ matu. Plotas matuotas statinėmis, žagrėmis, margais, valakais, „lunkais“. Matavimai formavo geometrinę valdų ploto sampratą. Erdvės suvokimas smarkiai keitėsi 1557 m., įgyvendinant Valakų reformą, kai žemę pradėta dalyti teritoriniais ploto vienetais. Matavimai keitė ir ribų tipą – jos darėsi tiesesnės. Žemės įsisavinimo lygį liudijo ribų aprašuose minimi keliai, nes kolonizuotose teritorijose tankėjantis kelių tinklas pradėjo atitikti valdų ribas.

6. XVI a. žemių ribų aprašai liudija, kad dalis jų išliko „senos“ ir ilgalaikės, kitos keitėsi, veikiamos vidinės kolonizacijos. Skirtos „senos“ ir „naujai“ pažymėtos ribos. „Senųjų“ ribų ženklimas papildomais riboženkliais liudija ir gyvenamos teritorijos struktūros kaitą, ir ištikimybę ilgametei teritorinei tradicijai.

LITERATŪRA:

1. Daugiausia šių dokumentų skelbta dokumentų rinkinyje: *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430* (toliau–*Vitoldiana*), wyd. OCHMAŃSKI, J., Warszawa–Poznań, 1986.
2. Tiksliai Lietuvos Metrikos dokumentų publikacijas žr. nuorodose.
3. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstas senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. 2, d. 1 (toliau–*PLS*). Parengė LAZUTKA, S.; VALIKONYTĖ, I.; GUDAVIČIUS, E. ir kt., Vilnius, 1991; Naudojamasi ir vertimu: *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Parengė LAZUTKA, S.; VALIKONYTĖ, I.; GUDAVIČIUS, E. Vilnius, 2001. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года* (toliau–*CBKЛ 1566*). Рэд. кал. ДОЎНАР, Т. І.; САТОЛІН, У. М.; ЮХО, А. Я. Мінск, 2003.

4. Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau–VUB, RS), F.23-9; F.23-67; F.23-103.
5. Žr. GOŁASKI, J. Technika inwentaryzacji i podziału gruntów w XVI i XVII wieku w świetle poznańskich ksiąg grodzkich i ziemskich (część I) (toliau–GOŁASKI, J. Technika inwentaryzacji, I). Iš: *Przegląd geodezyjny*, Warszawa, 1962, nr. 6 (R. 34), s. 267–271; GOŁASKI, J. Technika inwentaryzacji i podziału gruntów w XVI i XVII wieku w świetle poznańskich ksiąg grodzkich i ziemskich (część II) (toliau–GOŁASKI, J. Technika inwentaryzacji, II). Iš: *Przegląd geodezyjny*, Warszawa, 1962, nr. 9 (R. 34), s. 389–393.
6. ЛАППО, И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в. Iš: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, Москва, 1899, p. 341–403.
7. KAMIENIECKI, W. *Rozwój własności na Litwie w dobie przed I. Statutem (Studia historyczno-gospodarcze)* (toliau–KAMIENIECKI, W. *Rozwój własności*). Kraków, 1914.
8. JAKUBOWSKI, J. Przykład znieności granic administracyjnych na Litwie w w. XVI. Iš: *Ateneum Wileńskie*, t. 10, Wilno, 1935, p. 161–164.
9. GUDAVIČIUS, E. *Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII–XX a.* (toliau–GUDAVIČIUS, E. *Žymenys ir ženklai*). Vilnius, 1980, p. 91–98.
10. ČELKIS, T. Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau–ČELKIS, T. Privačios žemėvaldos ribų nustatymas). Iš: *Istorijos šaltinių tyrimai*. Sud. ANTANAVIČIUS, D. Vilnius, 2011, t. 3, p. 31–58.
11. Žr. GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos valstiečių įbūdžiavinimo procesas ir jo atsispindėjimas I Lietuvos Statute (1529 m.)*. Daktaro disertacija. VUB, RS, f. 76–1437. Vilnius, 1971; DUBONIS, A. Žemėvalda. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai* (toliau–DUBONIS, A. Žemėvalda). Vilnius, 2001, p. 785–795; DUBONIS, A. Nuosavybė. Iš: BARONAS, D.; DUBONIS, A.; PETRAUSKAS, R. *Lietuvos istorija XIII a. –1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. T. 3. Vilnius, 2011, p. 273–286; PETRAUSKAS, R. Valstiečiai feodalinėje žemėvaldoje. Iš: KIAUPIENĖ, J., PETRAUSKAS, R. *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.* T. 4. Vilnius, 2009, p. 286–298.
12. Žemės nuosavybės problema istoriografijos mažai tyrinėta, dėl to sunku detaliam pristatyti egzistavusias jos formas. Tačiau plačiau apie tai galima pasiskaityti kai kurių tyrėjų darbuose. Žr. ŁOWMIAŃSKI, H. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, t. 1. Wilno, 1931, p. 96–120; GUDAVIČIUS, E. Baltų alodo raida. Iš: GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos europėjimo kelias* (toliau–GUDAVIČIUS, E. Baltų alodo raida). Sudarė BUMBLAUSKAS, A.; PETRAUSKAS, R. Vilnius, 2002, p. 87–99; GUDAVIČIUS, E. Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo. Iš: ten pat, p. 100–111.
13. Būtina pažymėti, jog bendruomenės teismas – kuopos teismas buvo labiausiai paplitęs LDK rusėniškose teritorijose, o lietuviškose žemėse ne taip plačiai (žr. ČELKIS, T. Privačios žemėvaldos ribų nustatymas, p. 31–58). Kuopos teismo pavyzdžiai, kai sprendžiami bendro naudojimo žemių ribų klausimai: *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*. Toliau: *Lietuvos metrika. Knyga Nr. 4*. Parengė LAZUTKA, S.; VALIKONYTĖ, I. ir kt. Vilnius, 1997, nr. 41, p. 69 (1522 m.); *Акты Литовской Метрики (1413–1498 гг.)*. T. 1. Вып. 1, Варшава, 1896, nr. 62, p. 28–29 (1489 m.).
14. ČELKIS, T. *Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a.* (toliau– ČELKIS, T. *Valdžia ir erdvė*). Daktaro disertacija (05 H). Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius F76–5308. Vilnius, 2011, p. 68–75.
15. Žr. GUDAVIČIUS, E. Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje“ Lietuvoje. Iš: GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos europėjimo kelias*. Sudarė BUMBLAUSKAS, A.; PETRAUSKAS, R. Vilnius, 2002, p. 112–123.
16. *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans. Gedimino laišakai*. Parengė ROWELL, S. C. Vilnius, 2003, p. 46–49 (1323 m.); taip pat žr. PETRAUSKAS, R. Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje–XV amžiaus pradžioje. Iš: *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 19–30.
17. 1554 m. Žemaitijos žemės aprašyme yra tokie pasakymai: *do lecy ego korolewskiej milosti (Археологический сборник документов относящихся к истории Северо-западной Руси*, т. 8. Вильна, 1870, nr. 1, p. 109). Išsamesnių žinių apie dykras ir jų ribas galimas rasti 1559 m. atliktos plataus masto LDK girių revizijos apraše (*Ревизия пуц и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском, с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пуци и на земли, составленная Григорием Богдановичем Воловичем в 1559 году, с прибавлением другой актовой книги, содержащей в себе привилегий, данныя дворянам и священникам Пинскаго повета, составленной в 1554 году. Виленская археологическая комиссия*. Вильна, 1867, p. 1–62); taip pat aktualūs duomenys fiksuoti 1636 m. ir 1640 m. LDK karališkų girių ordinacijose (*Нацьянальны гістарычны архіў Беларусі*. Фонд 1, оп. 2, л. 1–91).
18. Žr. GUDAVIČIUS, E. Baltų alodo raida, p. 112–123.
19. Apie žemėvaldą žr. DUBONIS, A. Žemėvalda, p. 785–794.
20. Apie sąvokas žr. ČELKIS, T. *Valdžia ir erdvė*, p. 78–80.
21. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 11. Vilnius, 1978, p. 526.
22. Žr. plačiau: ŁOWMIAŃSKI, H. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, t. 2. Wilno, 1932, p. 99–104, 106.
23. KAMUNTAVIČIUS, R. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje. Vytauto Didžiojo Universitetas*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai. Istorija (05H). Kaunas, 2002. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius f. 132-2133, p. 31–41.
24. Apie dykras žr. KAMIENIECKI, W. *Rozwój własności*, p. 45–54.
25. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37*. Parengė BARONAS, D. Vilnius, 2011, nr. 578, p. 462 (1506 m.).
26. 1426 m. LDK ir Livonijos sienų aprašyme minima šventa giraitė: *der hillige bushe stahn (Liv;-Est-und Curländisches Urkundenbuch*. Hrsg. BUNGE, G. F. Bd. 7, Riga–Moskau, 1881, nr. 472, p. 326), kaip ir 1541 m. atnaujinant šalių sieną: *procedendo deorsum similiter a luco, granicies directe procedunt (Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Livaniae*. Ed. DOGIEL, M. Vilnae, 1758, p. 216).
27. WENSKUS, R. Beobachtungen zur Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Prussen. Iš: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*. Neumünster, 1968, S. 322–323. Vladas Žulkus nurodo, jog baltai tarpgentines dykras laikydavo šventa mirusiųjų pasaulio erdve ir jų pakraščiuose statyti šventi akmenys ir stabai, kurie būdavo suprantami ir kaip

- riboženkliai. Žr. ŽULKUS, V. Tarpentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje. Iš: *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, 1989, p. 107–114. XVI a. Zigmuntas Herberšteinas kelionės per LDK atsiminimuose nurodo, jog žemaičiai turėjo daug šventų giraičių ir bijo sutikti jose vaiduoklių. Žr. *Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии*. Перевод МАЛЕИНА, И. А.; НАЗАПЕНКО, В. А. Москва, 1988, p. 195.
28. *Vitoldiana*, nr. 79, p. 78. 1511 m. Žygimanto Senojo ankstesnės privilegijos Mykolo Kęsgailos žmonai patvirtinimas; JABLONSKIS, J. Nauji Vytauto laikotarpio aktai (toliau–JABLONSKIS, J. Nauji Vytauto). Iš: *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1932, nr. 19, p. 23.
 29. JABLONSKIS, J. Nauji Vytauto, nr. 17, p. 22. *Vitoldiana*, nr. 80, p. 79: Vytauto suteiktis – *pušča podle reki Opusy*.
 30. MERKEVIČIUS, A., NEMICKIENĖ, R. Senųjų žemdirbystės laukų tyrinėjimai šiaurės vakarų Lietuvoje. Iš: *Archeologia Litwana*, t. 4. 2003, p. 186–189.
 31. GUDAVIČIUS, E. *Žymeny ir ženklai*, p. 91. Panašios nuomonės laikosi ir W. Kamienieckis, žr. KAMIENIECKI, W. *Rozwój własności*, p. 14–15.
 32. *Литовская Метрика (Русская историческая библиотека*, т. 20), С.-Петербург, 1903, nr. 79, p. 104 (be datos, 1510–1517 m.): *и межи поорати казаль*; nr. 380, p. 1102: *и межи показилъ и поораль*. Pirmajame Lietuvos Statute nurodoma, jog už ežios perarimą skiriama trijų rublių bauda (*PLS*, p. 224 (8 sk., 8 str.): *если бы между переорал, тогда три рубли а вины только жс*).
 33. *Vitoldiana*, nr. 212, p. 191.
 34. *Vitoldiana*, nr. 90, p. 86: *villas nostras Korezzin et Sthczzelaczin in terra Drohiczinensi in fluwio Kamanka sitas et iacentes, cum omnibus utilitatibus [...] in graniciis suis et gadubus longe late et circumferencialiter sunt limitate et distincte*.
 35. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga* (toliau–*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*). Parengė VALIKONYTĖ, I.; ŠLIMIENĖ, N.; VISKANTAITĖ–SAVIŠČEVIENĖ, S.; STEPONAVIČIENĖ L. Vilnius, 2007, nr. 163, p. 151.
 36. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašų knyga 25* (toliau–*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*). Parengė ANTANAVIČIUS, D.; BALIULIS, A. Vilnius, 1998, nr. 35, p. 100.
 37. *PLS*, p. 226 (8 sk., 10 str.). Pavyzdžiui, 1522 m. Gardino girioje vieną Stobinkų dvaro ribos atkarpą atitiko tik geografiniai objektai (upės, ežerai, pelkės, kalvos). Iš: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 72, p. 130.
 38. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 234, p. 285.
 39. ČELKIS, T. *Privačios žemėvaldos ribų nustatymas*, p. 42–54.
 40. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 55, p. 79.
 41. Tikėtina, jog dokumentą reikia datuoti 1768 m., nes kiti šaltiniai liudija apie vykusią ribonę. Tačiau kai kurie kiti duomenys verčia samprotauti, jog galimai jis galėjo būti parengtas XVIII a. 5 deš., žr. BUES, A. Ein Stück wald tritt in die geschichte odre vier quadratkilometer bei Shcoden. Iš: *Latvijas archivi*, Riga, 2011, 3/4, p. 194–209.
 42. *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею* (toliau–*АВАК*). II. *Акты Брестского подкоморского суда*. Т. 6, Вильна, 1872, nr. 8, p. 203: *А при томъ тежь часе, кгда панъ лесничій тотъ лесъ Саловъ – Грудь обводилъ, ставши на копы при той дорозе помененой [...] приятель княгини Вишневецкое панъ Флоріянь Зеленскій съ поддаными ее милости*.
 43. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 456, p. 365–366: *до речки* *Заболотьянки, сорок без дву, у стоячем дереве, а мижы тыми гранми чотыры копъцы закопати; тых границъ которыи в дерева кладены*.
 44. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga* (toliau–*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*). Parengė LAZUTKA, S., VALIKONYTĖ, I. Vilnius, 1995, nr. 299, p. 214–215.
 45. *АВАК*. II. *Акты Брестского подкоморского суда*. Т. 6, nr. 2, p. 142–147; taip pat žr. GUDAVIČIUS, E. *Žymeny ir ženklai*, p. 91–92.
 46. VUB, RS. F. 23–103.
 47. *Литовская Метрика: Книги записей (Русская историческая библиотека т. 27)*. С.-Петербург, 1910, p. 676.
 48. *АВАК, Акты о копных судах*. Т. 18, Акты о копных судах. Вильна, 1891, nr. 774, p. 304.
 49. *Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў № 70 (1582–1585)* (toliau–*Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў № 70*). Падрыхт. МЯЦЕЛЬСКИ, А. А., Мінск, 2008, nr. 176, p. 243.
 50. *АВАК. Акты Виленского гродского суда*. Т. 8, Вильна, 1875, nr. 5, p. 13.
 51. *АВАК*. II. *Акты Брестского подкоморского суда*. Т. 6, nr. 2, p. 146.
 52. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 21, mikrofilmas: Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau–LVIA), F. 389, l. 77 v (1536 m.): *И на поведане деи их властного крунту их немало Оцовскому заехали, и уверхъ ставу Козинское рекою столтъе побили, границу еи з нимъ делаючи, и то в моц Оцовскому подали; 1. 111v: А к тому они обедве стороне о некоторыи крунт свои спор межи собою перед нами мели, которыи жо Козинская своимъ ставомъ менила, и жаловала на Оцовского, якобы он тот ставъ ее покосил и посред реки, уверхъ оного ставу столтъе побил. А Оцовскии перед нами поведил, иж он з делу сеножать свою тамъ держыть и подле листу делчого ее косить и вживаает, а ставу деи ее николи не косил. Už nuorodą dėkoju doc. dr. A. Duboniui*.
 53. *АВАК*. II. *Акты Брестского подкоморского суда*. Т. 6, nr. 2, p. 144 (1586 m.): *Ореховцы поведили: ижъ дей Шатчане не зъ крунту, яко есть звычай, доводу границъ чинити, але зъ озера властного Ореховского, въ старостве Берестейскомъ лежачого, стоечи на воде нету границы зачали, а знаку никоторого, пали, ани копча – на озере не оказали, и вели середъ крунтовъ Ореховскихъ ку великой шкоде ихъ, не менуючи знаковъ граничныхъ въ дереве, ани копцовъ на землехъ, только словне, своимъ крунтомъ быти меновали*.
 54. Omenyje turima 1545 m. LDK ir Livonijos sienos patikrinimo akcija, kai jos apraše buvo nurodytas sienos ženklas, pastatytas saloje Drūkšių ežere (Latvijos valsts vēstures archīvs (toliau–LVVA), F. 554, 3 aprašas, byla 20, l. 3). Galima prielaida, kad ši ženklinimo metodika naudota ir žemėvaldoje.
 55. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 207, p. 153.
 56. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 55, p. 79: *пятьдесятъ верцэй вдолжь, каждая вервца по шестидесят сажон*.
 57. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*. Parengė LAZUTKA, S.; VALIKONYTĖ, I.; VISKANTAITĖ–SAVIŠČEVIENĖ, S. Vilnius, 2003, nr. 91, p. 64 (1540 m.): *граница земли нашой зъ землею дворца Грыньковьского*

- по Мелеховъ логъ, который есть в двух стрелбищах отъ Глубокого лога.
58. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 299, p. 215 (1542 m.). *границы вси врочыща объехали, вымерыли трыдцать и б лыкъ*. Jolanta Karpavičienė žodį *лыкъ* verčia „lunkas“, kaip atitinkamą žemės ploto vienetą (KARPAVIČIENĖ, J. *Lietuvos Metrikos 6-oji teismų bylų knyga kaip istorinės metrologijos šaltinis*. Iš: *Lietuvos Metrikos studijos*. Sudarė VALIKONYTĖ, I. Vilnius, 1998, p. 62.).
59. Žr. MULEVIČIUS, L. *Žemės ploto matai: valakas, margas*. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis 1982 metai*, Vilnius, 1983, p. 78 (apie žemės plotų matus apskritai žr. p. 73–87).
60. Apie metrologiją plačiau žr.: SZYMAŃSKI, J. *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa, 2004 (6 wyd.), p. 154–199; MARTINKĖNAS, V. *Matai senovės Lietuvoje*. Iš: *Kraštotyra*, Vilnius, 1966, p. 124–127.
61. Plačiau žr. ПИЧЕТА, И. В. *Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско Русском государстве*. Москва, 1958, p. 183–248.
62. *Литовская Метрика. Отделы первой-второй. Часть третья: Книги публичных дел, т. 1*, подг. ЛАППО, И. (*Русская историческая библиотека*, т. 30), Юревь, 1914, p. 569: *где бы мерникъ того невъчышилъ, тогъды самъ ревизоръ маеть*.
63. LVVA, F. 5561, 4 aprašas, byla nr. 397, l. 1 (1557 m.): *пошла граница в право стеною аж до угольника тогоже села Шледнастевого, valda prie Šiaulių*.
64. *Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў 70*, nr. 165, p. 231–232.
65. VUB. RS, F. 23-67, XVIII a. padaryta 1559 m. valdų plano kopija.
66. Žr. apie tai plačiau: ČELKIS, T.; KARPOVA, V. *Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei priklausiusių žemių „veidrodžiai“: du neskelbti XVII a. pirmosios pusės žemėvaldos žemėlapiai*. Iš: *Istorija*. 2012, t. 86, p. 55; GOŁASKI, J. *Technika inwentaryzacji*, I, II.
67. Žr. KIERSNOWSKI, R. *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*. Iš: *Archeologia Polski*, t. 5, sąs. 2. Warszawa, 1960, p. 268–269.
68. VUB, RS, F.4-(A717)27473, l. 1 (1571 m.): *a dorozе katoroia doroha lezyt z Krewa do Bijutiszek (kaimas netoli Krėvos) [...] doroha lezyt Zahorya do siela Barunsko (Barunų kaimas) [...] doroha lezyt z Zaherya do siela Borunskoho. Už nuorodą dėkoju istorikui Andrej Ryčkov*.
69. АВАК, *Акты Виленского гродского суда*. Т.8, nr. 5, p. 13.
70. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 78, p. 138: *много о томъ спор чинили и шапъками метали*. 1542 m. atribojant Vladimiro valsčiaus Smedinio kaimo žmonių žemes nuo kunigaikščio Kovelskio valdų daug ginčytasi dėl kiekvienos ribos dalies: *И поведили нам поданые короля, его милости, ижъ то было ставище Кондратовское, на которомъ ставищи князь Ковельский греблю новую подлугъ прывилья своего засыпал. И тут на томъ межъси ними спору было много (Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12, nr. 256, p. 220)*.
71. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 256, p. 222.
72. VUB. RS, F.72, byla nr. 1721, l. 1: *и границы вести недопустили именеи его милости пана Ходкевичовымъ боронечы, якобы тот кгрунт належати мел до имени его милости Мышкого, и доставшы деи на нас шабли, один с тое громады и инише з бронями и з рушницами поготовю яко до бою ставили и до нас се поривати были почали, а особливе деи тот пан Ян Гамуций*.
73. DUBONIS, A. *Žemėvalda*, p. 785–787.
74. Tokių liudijimų fiksuota 1542 m. LDK ir Livonijos sienos atnaujinimo apraše (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 560 mikrofilmas: LVIA, F. 389, l. 5–7.*).
75. *PLS*, p. 226 (8 sk. 9 str.); *CBK/L 1566*, p. 165 (9 sk. 10 str.).
76. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*. Parengė VILIMAS, D. Vilnius, 2009, nr. 30, p. 84.
77. Ten pat.
78. Ten pat, p. 85.
79. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, nr. 214, p. 267.
80. Ten pat, nr. 34, p. 99.
81. LVVA, F. 5561, 4 aprašas, bylos nr. 397, l. 1.

RESEARCH PAPERS : 4th Indigenous Culture Seminar

Marking of Land Boundaries in the Grand Duchy of Lithuania in the 15th–16th centuries

Tomas ČELKIS

This paper analyses the marking of private land boundaries in the Grand Duchy of Lithuania in the 15th–16th c. One of the goals is to explain what led to the emergence of the earliest boundary markers and how the concept of boundary marking changed. During the period under review the GDL was going through considerable social and administrative changes. With the strengthening of the state, the concept of property and the principles of land division into spatial units changed as well. Eventually the traditionally prevailing land-ownership rules were no longer sufficient; the right of land-ownership was marked by set boundaries that were agreed upon by neighbours. The first land boundaries were forests, swamps, lakes, rivers, and other geographic features that surrounded settlements and the land holdings used by people. The borders of more intensively used lands were marked with artificial signs: trees marked with carved symbols (crosses), as well as trees with bee hives, centuries-old oak trees, withered trees, or trees struck by lightning. Also specially-built earth mounds (*kapčiai*), stacked stone cairns and stones engraved with signs were used. In the first half of the 16th c. the distance between signs was measured variously: miles, versts, “arrow shot” distance; area was measured in barrels, ploughshares, morgens, *valakai*, *lunkai*. With the appearance of more precise measurements, borders evolved as well — they were straightened, adjusted. This was the beginning of territorial division and rational land management

After the article a discussion is published, during which this topic was expanded on, questions asked by the seminar’s participants were answered.

*Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius.
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas,
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius.
El. p.: pastas.tc@gmail.com*

Gauta 2013-02-15, įteikta spaudai 2013-10-30